

КОРИСНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ ДИПЛОМАТА

ГАЙДУКОВ Л.Ф.,
доктор історичних наук, професор

**Інститут міжнародних відносин
Київського університету
ім. Тараса Шевченка**

Рецензія на навчальний посібник: Гуменюк Б.І.
Основи дипломатичної та консульської служби. – К., 1998. – 222с.

Під такою назвою на книжкових полицях країни з'явився навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Це - перша праця, присвячена питанням дипломатичної та консульської служби, підготовлена і видана в Україні. Логічним, на наш погляд, є і те, що її автором є відомий вчений, фахівець в сфері міжнародних відносин, ректор Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України проф. Б.І.Гуменюк. Цілком закономірним і зрозумілим є і те, що автор цього посібника присвячує його майбутнім дипломатам - студентам Інституту міжнародних відносин Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка та слухачам Дипломатичної академії.

Те, що давно назріла потреба в такому виданні, мабуть, ні в кого не викликає заперечення. Його актуальність обумовлена, насамперед, динамічним розгортанням державотворчих процесів в нашій країні загалом і в сфері зовнішньої політики та дипломатії зокрема. Як ніколи раніше зросла потреба в кадрах відповідної кваліфікації, дипломатах, здатних гідним чином представляти інтереси нашої держави за кордоном. Принагідно нагадаємо, що сьогодні Україну як незалежну державу вже визнали 154 країни світу, 138 із них встановили з Україною дипломатичні відносини. Станом на 1 січня 1997 р. в Києві функціонувало 58 посольств іноземних держав, 8 представництв провідних міжнародних організацій, одне Генеральне консульство. Нині 67 закордонних установ України складають 50 посольств, 8 генконсульств, 8 постійних представництв при міжнародних організаціях, одне відділення посольства. Україна стала членом понад 40 міжнародних, міждержавних організацій. Центральний апарат МЗС України разом із закордонним представництвом при ООН та її спеціалізованих установах на початок 90-х років налічував 156 осіб, із яких лише 97 були дипломатами. Багато це чи мало? Все пізнається, як доречно відзначає автор посібника, в порівнянні.

Коли порівняти наведені цифри з Україною радянської доби, то вони є переконливим свідченням очевидної переваги не тільки кількісної, але, насамперед, якісної, тобто такої, яка є свідченням вже не "квазі-державності", а України як самостійної, незалежної держави, як повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Але ж можна і, мабуть, треба порівнювати кадровий потенціал України не тільки з її радянським минулим, а й з станом речей в сфері дипломатичної служби країн, що вже накопичили загально визнаний дипломатичний досвід. Ось тільки деякі цифри. У першій половині 90-х років у Франції в центральному апараті зовнішньополітичного відомства працювало 4000 чол., а в закордонних установах - 6000 чол., у Великій Британії, відповідно, 6100 і 3000 чол., у ФРН - 2600 і 5400 чол., у США - 6500 і 19000 чол. і т.і. Наведені дані, на наш погляд, переконливо свідчать про те, що зроблене в Україні в сфері розбудови його зовнішньополітичного відомства та підготовки дипломатичних кадрів може розглядатися як початок цієї відповідальної роботи. За цих умов надзвичайно гостро постає питання про добір та підготовку кадрів для сфери зовнішніх зносин нашої держави, зокрема її дипломатичної служби. Надзвичайно важливою складовою цієї проблеми є забезпечення навчального процесу сучасною науково-методичною, навчальною літературою. Студенти Інституту міжнародних відносин, Дипломатичної академії, практичні працівники, причетні до зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних установ України, в багатьох випадках вимушені користуватися виданнями радянської доби, які багато в чому вже не відповідають сучасним потребам. Саме в контексті цього, як нам здається, і слід оцінювати працю Б.Гуменюка.

Написаний з широким залученням фактичного матеріалу, переважна частина якого вперше вводиться в науковий обіг, посібник суттєво доповнює і поглиблює знання, що стосуються як теорії, так і практики дипломатичної служби. Важливим при цьому є разом з тим те, що автор не переписує своєю працею нашого минулого, знаходить добрі слова на адресу переважної більшості українських дипломатів радянських часів, чий зусилля якщо не прямо, то опосередковано приносили користь Україні, наближали день її незалежності. Науковий такт автора бачиться і в тому, що він не забуває про своїх попередників, називає праці вчених Росії, Великої Британії, Франції, Канади, інших країн. Продуманою і чіткою видається структура посібника, яка складається з одинадцяти розділів, списку рекомендованої літератури та 5 додатків. В першому розділі автор знайомить читача з поняттям дипломатії та дипломатичної служби, викладає критеріальні ознаки дипломатії, основні категорії. Принципово важливим є те, що він звертається до історії дипломатії, до її витоків. Володіючи цим висхідним матеріалом, читач, безумовно, отримує можливість осмислити дипломатію як цивілізований продукт, що має свої витoki, свої етапи розвитку і своє сьогодення. Такий підхід відповідає відомій методологічній

вимозі про те, що праця може бути об'єктивною, науково обгрунтованою лише за умови, коли вона відповідає на три питання: "Як те чи інше явище (в нашому випадку - дипломатія - Л.Г.) виникло?", "Які етапи в своєму розвитку воно пройшло?", "Чим воно стало тепер?". З задоволенням можемо констатувати, що навчальний посібник, підготовлений Б.Гуменюком, відповідає на всі ці питання.

В другому розділі йдеться про державні органи зовнішніх зносин. Грунтовно викладені конституційні засади державних органів зовнішніх зносин України. Докладно розглядаються питання, пов'язані з механізмом функціонування МЗС України, основними напрямками його роботи.

Питання структури і персоналу дипломатичного представництва розглядаються в третьому розділі посібника. Особлива увага приділяється визначенню правового статусу, основних напрямів роботи. Автор не обмежується викладом тих чи інших положень, а формулює і власну точку зору з того чи іншого питання, робить необхідні акценти і наголоси. Автор, зокрема, підкреслює, що слід чітко розрізняти такі поняття, як "класи" і "ранги" "дипломатичних агентів", висловлює свою точку зору стосовно поняття "дипломатичний корпус" тощо. Четвертий розділ посібника присвячений питанням встановлення дипломатичних відносин. Матеріали, викладені тут, з огляду на процеси міжнародного визнання України, викликають особливий інтерес читача. Дуже важливо, що автор вдало поєднує теоретико-концептуальний матеріал з конкретною практикою встановлення дипломатичних відносин. Детально розглядаються питання, пов'язані з організацією роботи дипломатичних представництв аж до моменту припинення дипломатичної місії.

В п'ятому розділі посібника розглядаються питання, пов'язані з дипломатичними привілеями та імунітетами. Автор ґрунтовно викладає основні правові норми, які стосуються цієї проблеми, на конкретних прикладах аналізує практику дипломатичних привілеїв та імунітетів.

Значний інтерес становить шостий розділ посібника, в якому йдеться про функції дипломатичних представництв та засоби їх здійснення. Аналізуються міжнародно-правові документи та національне законодавство щодо цих питань. Разом з тим автор формулює своє бачення проблеми дипломатичного захисту, визначаючи при цьому головні умови, що роблять дану функцію правомірною. Обґрунтованою, на наш погляд, є думка автора посібника про те, що служба дипкур'єрів України потребує певного організаційного реформування і вироблення низки відповідних нормативних положень.

Консульським установам та організації їх роботи присвячений сьомий розділ посібника. Автор характеризує функції консульств, звертає увагу читача на їх особливості, розкриває механізм та прин-

цпи призначення керівників консульських установ. Йдеться також про інститут почесних послів.

Восьмий розділ підручника присвячений питанням участі міжнародних організацій у розвитку міжнародних відносин. Тут же йдеться про міжнародні конференції як форму дипломатичної практики. Дається визначення та класифікація міжнародних організацій. Окремо говориться про міжнародні та наддержавні організації. Значна увага приділяється діяльності постійних представництв держав при міжнародних організаціях, викладаються його основні функції.

Автор посібника привертає увагу читача до міжнародних конференцій як важливої форми багатосторонньої (конференційної) дипломатії.

Дев'ятий розділ посібника присвячений спеціальним місіям як формі дипломатії. Звертаючись до історії, автор цілком правомірно зазначає, що саме спеціальні місії були першоосновою сучасної дипломатичної структури. Грунтовно аналізуються міжнародно-правові засади організації та діяльності спеціальних місій, практика їх роботи. Важливим позитивним моментом тут є те, що автор не обмежується викладом відповідних документів, що регулюють діяльність спецмісій, а посилається на конкретні приклади з сучасної дипломатичної практики нашої держави.

Питання, пов'язані з захистом економічних інтересів України, залученням іноземних інвестицій у пріоритетні сфери економіки, виконанням міжнародних договорів України, укладених із державою перебування, автор розглядає в десятому розділі своєї праці. В посібнику наведені цифри та конкретні факти, що характеризують динаміку іноземних інвестицій в економіку України (С.127), процес створення та діяльності спільних підприємств (С.128-129). Заключний розділ посібника присвячений питанням систематизації основних видів документів сучасного дипломатичного листування. Автор цілком слушно підкреслює, що листування, як одна з складових дипломатичної роботи, вимагає від працівника високої фахової підготовки, бездоганного знання справи. Історія зберегла чимало прикладів, коли порушення правил ведення дипломатичного листування призводило до загострення міжнародних стосунків. Значну увагу автор приділяє також особливо важливим дипломатичним документам, якими є ноти - особисті та вербальні. В посібнику наводяться тексти відповідних нот з сучасної дипломатичної практики України.

Цінність роботи Б.Гуменюка не вичерпується викладеним: дуже важливим є те, що в додатках, які складають понад 100 сторінок, подається Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р., Віденська конвенція про консульські зносини 1963р., Положення про дипломатичну службу в Україні, Консульський статут України,

членство України в міжнародних міжурядових організаціях та їхніх органах станом на 1 січня 1997 р.

Навчальний посібник, підготовлений Б.Гуменюком, як і кожна серйозна праця налаштовує читача на роздуми, дає можливість погледізувати з автором стосовно окремих положень та оцінок, що містяться в ній, висловити деякі міркування з приводу цього.

Торкаючись, наприклад, проблем категорій і понять, автор пише, що поняття "дипломатія" походить із стародавнього Риму (С. 7). Це, мабуть, дещо категоричне твердження. Певним перебільшенням нам видається і положення про те, що роль дипломатії як знаряддя зовнішньої політики завжди була надзвичайно великою (С.8). В деяких країнах, наприклад, зовнішні зносини а, отже, і те, що можна було б назвати дипломатією, були тивалий час під заборноюю.

Роль і місце дипломатії, переговорів, застосування мирних засобів розв'язання зовнішньополітичних проблем відповідали конкретним історичним етапам становлення цивілізації і, безумовно, свідчили про тенденцію до зростання ролі дипломатії, але це, мабуть, не означало, що вона була завжди великою. На цій же сторінці, говорячи про витки дипломатії, автор цілком правомірно посилається на історію стародавнього Єгипту. Молодому читачеві, мабуть, слід було б нагадати, що саме Єгипет і був однією з тих країн Стародавнього Сходу, де зовнішні зносини і дипломатія певний час були під заборноюю, але подальший розвиток цієї країни об'єктивно призвів до того, що потреба у зовнішніх зносинах і дипломатії стали об'єктивною реальністю і вже після цього Єгипет став країною, де виникли перші дипломатичні прецеденти, в тому числі і перший міжнародний договір, про який йдеться в посібнику. Тут слід зробити тільки одне уточнення. Договір, про який йдеться, був укладений Рамзесом II і царем Хеттської держави, але не з "Хаттасілем", а з Хаттушилем III. Говорячи про дипломатичний хист видатних політиків і державних діячів минулих епох, зокрема про Перікла, майбутнім дипломатам, мабуть, не завадило б нагадати, що саме з його іменем пов'язане виникнення такого дипломатичного прецедента, як демонстрація сили без її застосування.

На сторінці 67 автор говорить про те, що вже стали традицією регулярні виступи глав дипломатичних представництв, акредитованих в Україні, перед професорсько-викладацьким складом та студентами і слухачами Інституту міжнародних відносин Київського Національного університету імені Тараса Шевченка та Дипломатичної академії України при МЗС України. До цього, мабуть, можна було б додати й виступи державних діячів та політиків, які перебували в Україні з візитами, адже до цього безпосередньо були причетні дипломатичні представництва відповідних країн.

В розділі, де йдеться про багатосторонню дипломатію, зокрема про міжнародні конференції, не завадив би, мабуть, конкретний матеріал щодо участі України в їх роботі. Це тим більш важливо, що ми вже накопичили в цьому відношенні чималий позитивний досвід за роки незалежності. Це просто напрошується в тому місці посібника, де йдеться про функції голови міжнародної конференції (С.108), адже, як відомо, в 1997 р. Головою 52 сесії ГА ООН було вперше обрано тодішнього міністра закордонних справ України. Коротка згадка про це є в посібнику, але цього, як нам здається, недостатньо. І ще одне до цього розділу: можливо там, де автор говорить про постійні представництва держав при міжнародних організаціях, слід було б нагадати читачеві, коли і при яких міжнародних організаціях почали діяти представництва нашої держави. Можна було б, мабуть, і сформулювати одне з контрольних питань на цю тему. Полемічним видається твердження автора про те, що на початку зародження міждержавних відносин "взагалі не існувало ніяких інших форм дипломатичної діяльності, крім спеціальних місій" (С.112).

Стисло і разом з тим ґрунтовно в посібнику йдеться про торговельні представництва в сучасній дипломатичній практиці. На відміну від більшості інших розділів тут читач знаходить чимало конкретного матеріалу про діяльність українських торговельно-економічних місій за кордоном. Разом з тим, на наш погляд, автору слід було б підкреслити, що, як свідчить практика їх роботи, серйозною перепорою в їх діяльності є недосконалість нашого внутрішнього законодавства, часті і невмотивовані зміни "правил гри". Все це відлякує інвестора, негативно впливає на ефективність роботи торговельно-економічних представництв України за кордоном.

Поставлені тут питання, як, мабуть, звернув увагу читач, не відносяться до категорії принципів зауважень. Мова, як правило, йде або ж про уточнення деяких понять, категорій чи історичних фактів, або ж про бажаність на майбутнє ширше залучити конкретний матеріал з сучасної дипломатичної практики України, більше уваги приділити узагальненню досвіду роботи дипломатичної служби нашої держави на сучасному етапі.

В цілому ж, рецензований посібник підготовлений на належному концептуально-теоретичному і методичному рівні. Це, як вже зазначалося, перше в Україні видання, присвячене історії, теорії та практиці дипломатичної і консульської служби. Посібник швидко знайшов дорогу до читача. Праця Б. Гуменюка викликала інтерес не тільки з боку науково-педагогічної громадськості України. На науковій конференції в Мюнстерському університеті (Німеччина), присвяченій 350-річчю Вестфальського миру і учасником якої був автор цих рядків, праця Б. Гуменюка, в якій до речі, Вестфальська мирна угода кваліфікується як епохальна в історії розвитку міжнародних відносин, отримала високу оцінку. У нас є підстави для того, щоб приєднатися до неї.